

**Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola
Iskolavezető: Dr. Buday-Sántha Attila**

A helyi társadalmak szerepe a falvak sikerességében

Doktori értekezés tézisei

Készítette:
Ludescher Gabriella

Témavezető:
Dr. Kovács Teréz

Pécs, 2009

A helyi társadalmak szerepe a falvak sikerességében

Doktori értekezés tézisei

Készítette:

Ludescher Gabriella

Témavezető:

Dr. Kovács Teréz

1. A témaválasztás indoklása

A szerző elkötelezettsége a téma iránt elsősorban szociológus végzettségében gyökerezik. Falukutatói gyakorlatai és kistérségi munkái során ugyanis feltűnt: előfordul, hogy a hasonló infrastruktúrával, lélekszámmal és térbeni fekvéssel rendelkező települések, falvak gazdasági fejlettsége jelentősen eltér egymástól, holott a hasonló adottságú településeknek hasonló gazdasági helyzetet kellene tükrözniük/produkálniuk.

A disszertációban a szerző fontosnak tartja azoknak a társadalmi tényeknek a feltárását, melyek azonos nagyságú és adottságú falvakat megkülönböztetnek és gazdasági fejlettségüket befolyásolják. A tanulmány hozzá kíván járulni a regionalizmus, és ezen belül a vidékfejlesztés új típusú elemzéséhez, amely nagyobb hangsúlyt ad a nem mérhető és számokkal nem kifejezhető társadalmi tényezőknek.

A tanulmány témaválasztásának szükségszerűségét a magyarországi elszegényedő és előregedő vidék helyzetének megismerése, majd fejlesztése adja.

2. A kutatás célja és hipotézise

A szerző kutatása során három fő cél elérését fogalmazta meg:

1. Megismerni mindazon társadalmi tényezőket, melyek hozzájárulnak a falvak sikerességéhez. Továbbá a társadalmi sikeresség feltételrendszerének kidolgozása.
2. A három vizsgált falu öröklött és társadalmi adottságainak megismerése. Ezen tényezők szerepének feltárása a falvak sikerességében.
3. A mentális és a valós térkép közötti összefüggések feltárása. Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy közösségi tényezők megjelennek-e a térszemléletben?
4. A kutatási módszer alkalmasságának bizonyítása a falvak társadalmi helyzetének feltárásában.

A kutatás nem vállalkozott reprezentativitásra, a kiválasztott három település vizsgálata során csak a fent említett célok elérésére törekszik. Továbbá nem ad kielégítő választ Magyarország összes falvának helyzetére, de általános érvényű következtetésekkel és használható tapasztalatokkal szolgálhat. A kutatás kezdetén a szerző előzetes vizsgálatait és a témakörben szerzett információit, tapasztalatait alapján kérdéseket fogalmazott meg, melyek mentén felállította a kutatási hipotéziseit:

1. Mi játszik fontosabb szerepet a falvak fejlődésében, a helyi társadalom vagy az örökölt adottságok (például a földrajzi és közlekedési helyzet, a meglévő infrastruktúra)? Mekkora szerepük van a helyi együttműködéseknek a falvak sikerességében?
A szerző azt feltételezi, hogy egy adott falu sikerességében fontos szerepet tölt be az örökölt adottságok mellett a helyi társadalom minősége (társadalmi tőkéjének erőssége, együttműködési, érdekképviselési adottságai).
2. A helyi gazdasági szereplők, helyi vezetők és a helyi notabilitások egyénisége, kreativitása vagy annak hiánya döntő jelentőségű-e a falu sikerességében?
A szerző hipotézise szerint a helyi vállalkozók, intézményvezetők és notabilitások habitusa és társadalmi felelősségvállalása nagymértékben befolyásolja egy falu sikerességét.
3. A falu hátrányos adottságait kompenzálja-e a jó közösségi élet és az együttműködési hajlam? Kimutatható-e, hogy az erős helyi kulturális és közösségi szerveződések fékezik a fiatalok elvándorlását?
Feltételezhető, hogy a jó közösségi élet nem csupán kompenzálja a hátrányos adottságokat, hanem emellett népességmegtartó ereje is van.
4. Kihat-e a nemzetiség, a kultúra a falvak sikerességére?
A tanulmány hipotézise szerint a kultúrának, etnikumnak is fontos szerepe van a falu eredményességében.
5. Előfordulhat-e, hogy a helyi szereplők közötti konfliktusok a legnagyobb hátráltató tényezői egy falu fejlődésének?
A tanulmány hipotézise szerint a helyi társadalomban fennálló viszonyok (széthúzások, együttműködések) kihatnak a falu gazdasági és társadalmi működésére.
6. Megjelenik-e a falu tényleges képe a „virtuális valóságban” (mentális térképen)? Ha igen, akkor mennyire tudja leképezni a vizsgált társadalmi helyzetet?
Vélhetőleg a falvak tényleges képe nem csupán megjelenik a mentális térképen, hanem társadalmi jellemzőket is hordoz magában.

3. Alkalmazott módszerek

A kutatás helyzetfeltárásból és -magyarázatból áll. A szerző először feltárja a helyi társadalom, közösség szerepét a falvak életében és a gazdaságban, majd oksági magyarázatot keres arra, hogy a fent említett tényezők hatására miként lesz az egyik falu sikeresebb a másikonál.

Az elemzési egység (célcsoport) a vállalati vezetők, illetve tulajdonosok és az adott települések intézményvezetői, helyi notabilitások.¹ Az elemzési egységet azért volt fontos világosan meghatározni, mert a kutatás során ők az interjúalanyok. Vállalkozókat azért választott interjúalanyoknak a szerző, mert a gazdaságban gyökerező habitust e csoporton keresztül lehet leginkább megragadni, valamint egy adott település életszínvonalát, életesélyét és gazdaságát nagymértékben a vállalkozók tevékenysége határozza meg. Az intézményvezetők kiválasztása azért volt fontos a kutatás szempontjából, mert ők irányítják a települést, és hoznak naponta döntéseket a falu életéről. A helyi notabilitások megismerése pedig azért bír kiemelt jelentőséggel, mert ők formálják a közösséget.

A kontrollcsoport az adott település lakosai, akik nem intézményvezetők, vállalati vezetők vagy tulajdonosok.

A kutatás orientációja megismerni a célcsoport, valamint a kontrollcsoport habitusát, attitűdjét, véleményét, jövőképét, személyiségvonásait és más hasonlókat. Az adatgyűjtéskor primer és szekunder információk feltárása és összegyűjtése történt.

A primer adatok megismeréséhez a szerző félsztrukturált interjúkat, fókuszcsoporthoz beszélgetéseket, mentális térképek feltárását és a helyi notabilitás kapcsolathálózatának elemzését alkalmazta. E módszerek kiegészültek a résztvevői megfigyeléssel. Az interjú információgyűjtés a kutatás szempontjából azért tűnt megfelelőnek, mert így lehetett pontos adatokat nyerni az emberek habitusáról, elképzeléseiről és arról, hogy milyen a viszonyulásuk a fejlesztéshez, illetve a közösséghez.

A szekunder információkat a szerző túlnyomó többségében a Központi Statisztikai Hivatal településekre lebontott adataiból nyerte, valamint a vizsgált falvakra vonatkozó dokumentumokból.

A kutatás első lépése a települések kiválasztása volt. A következő feltételeknek kellett megfelelniük: baranyai települések legyenek, közepes lakosságszámmal, hogy a helyi társadalom még átlátható legyen (ez kb. 1200 fős lakosságot jelent). Az elhelyezkedés

¹ Olyan egyének, akik az adott társadalomban kitűnőséggel, előkelőséggel rendelkeznek, illetve főemberi pozíciót töltenek be. Ide tartoznak sok esetben a civil szervezetek vezetői is.

szempontjából a szerző fontosnak tartotta még, hogy a kiválasztott falvak ne tartozzanak Pécs város agglomerációs körzetéhez (KSH alapján).

Az etnikai összetétel a vizsgálandó falvak kiválasztásánál nem volt szempont. Csak akkor vált hangsúlyossá, amikor bebizonyosodott, hogy szerepe van a falvak életében.

A kutatás második lépése az „adatfelvétel” volt, mely a fent említett primer módszerekkel történt. A szerző egyedül végezte az empirikus kutatást, így az interjúkészítés időigényessége mellett szembesülnie kellett azzal a problémával is, hogy az interjúalanyokat sok esetben nehéz válaszadásra bírni.

A kutatás harmadik lépése a nyert adatok feldolgozására és rendszerezésére terjedt ki. Az ötvennégy interjút a szerző nem kívánta részletekbe menően bemutatni. A vállalkozók körében a félstrukturált interjúk feldolgozása csoportosítási módszerrel történt. Az intézményvezetőktől és a helyi notabilitástól nyert információkat a puha tényezők alapján elemezte a szerző. Így ezen interjúk esetében olyan tényezőket vett figyelembe, melyek a helyi társadalom, közösség felépítését, működését, társadalmi tőkét írják le, valamint meghatározzák a helyi szereplők habitusát, motivációját.

A vizsgálat legnehezebb része a mentális térképek feldolgozása volt. A szerző elsőként a kapott adatokból egy olyan mentális térképet rajzolt meg, melyről általánosságban az mondható el, hogy ez a helyi lakosság saját településéről kialakított mentális térképe. Második lépésként az ezzel kapcsolatos puha tényezők esetében egyszerű szabályt követett a szerző. A leggyakrabban elhangzott véleményeket, történeteket, valamint sztereotípiákat rögzítette.

4. Az értekezés szerkezete

A tanulmány hét fejezetből áll. Az első fejezetből a témaválasztás indokai, a kutatási célok és hipotézisek ismerhetők meg.

Az értekezés önálló, második fejezetét képezi az elméleti háttér bemutatása, mely elsőként a központi fogalmakat kívánja értelmezni. E fogalmi keretek segítséget nyújtanak abban, hogy a szerző és az olvasók között konszenzus alakuljon ki a terminus technicusok használatát és értelmezését illetően. A kutatás a helyi társadalom szerepét kívánja feltárni a falvak életében, így szükséges röviden körüljárni a leíráshoz nélkülözhetetlen alapfogalmakat, mint amilyen: a helyi társadalom, közösség, habitus, sikeresség stb. fogalmak. A fogalmi mező ismertetése után a közösség- és a vidékfejlesztés területeinek tudománytörténeti előzményeit és ezek

kapcsolatát mutatja be az egyik alfejezet. Ezt követően a tanulmány a puha tényezők összetevőit és hatásait ismerteti, kapcsolódva a három településen végzett vizsgálatához.

A harmadik fejezet a kutatás során használt elemzési módszertant tárgyalja. A vizsgálat elsősorban félstrukturált interjúkra, mentális térképek rajzolására és részvevői megfigyelésre, másodsorban a KSH adatbázisának, valamint az önkormányzatok által nyújtott adatok másodelemzésére épült.

A felhasznált módszerek ismertetése után a negyedik fejezetben a falvak (Bükkösd, Himesháza, Szalánta) bemutatására kerül sor.

A három település mentális térképét vázolja fel az ötödik fejezet, ahol ismertetésre kerülnek a vizsgált településekről alkotott mentális térképek, melyek kvalitatív magyarázó tényezőkkel egészülnek ki.

A hatodik fejezet a falvak sikerességét befolyásoló tényezőket kívánja feltárni. E fejezet nagy hangsúlyt fektet a vállalkozók és intézményvezetők habitusára, motivációjára stb. A három esettanulmány függvényében a sikeres falu kialakulásához szükséges helyi társadalmi feltételekre mutat rá, továbbá a vidéki társadalom jellemzőinek felvázolására és ennek elemzésére tesz kísérletet. E fejezet egyik utolsó alfejezetében a tanulmány az esettanulmányokhoz kapcsolódóan a kultúra és a nemzetiség szerepét vizsgálja a falu életében.

Végezetül önálló fejezetben kerül sor a következtetések és eredmények összefoglalására. Az utolsó fejezet a kutatás újszerűségére mutat rá, és az eredmények hasznosíthatóságát ismerteti.

5. Összefoglalás

A magyarországi vidékfejlesztés napjainkban sokak által sokféle módszerrel kutatott terület. Egyrészt központi anyagi támogatások, másrészt programok és stratégiák szempontjából vizsgálják. A disszertáció e szemléletmódtól kíván elszakadni úgy, hogy a fejlesztéseket nem csupán a forrásoktól függőnek tekinti, emellett a stratégiát is helyiként értelmezi, és a helyi társadalmat véli irányadónak. A szerző meggyőződése, hogy a fejlesztésekben a helyi társadalom beintegrálása, a gazdasági-társadalmi problémák kezelése nemcsak elméleti, hanem gyakorlati szinten is fontos. A problémákra olyan megoldást kell találni, amely a falun élők döntő többségének gazdasági felemelkedését és a szociális különbségek feloldását szolgálja.

5.1 A közösség és vidékfejlesztés elmélete más szemszögből

A szerző meggyőződése, hogy a helyi társadalom szerepének felismerése a falvak életében a 20. század elején a falukutatók munkáiban kezdődött el. Ők nem csupán megismerni szerették volna a vidéket, hanem a társadalmi problémákra is gyógyírt kerestek. A szerző szerint ennek is köszönhető, hogy Magyarország erős vidékfejlesztési múlttal rendelkezik, annak ellenére, hogy a szakirodalom erről sokszor másként vélekedik.

Az 1930-as évek falukutatói számára a falu problematikájának feltárása és megoldása a domináns; a feladathoz szociografikus kutatási módszerrel közelítettek. Az 1960-as években újraéled a falukutatás, főként a néprajzkutatók körében. Az 1980-as évek végén jelentős változás figyelhető meg a kutatások szemléletében és módszerében. A szerző meglátása szerint a falukutatás megszűnik szociografikus lenni. A módszerekkel együtt a vizsgált témák köre is kitágul, differenciálódik. „Az önállóságát fokozatosan elvesztő falu »feloldódik« a társadalomban, így a társadalom más alkotórészeihez hasonlóan kutatható” (Cernescu 1995, 107). Tudományos szakosodás történik a falukutatás témakörében, létrejön a településszociológia, agrárszociológia, antropológia, szociográfia, néprajz. Az 1930-as évek falukutatói úgy vélték, hogy a faluban az ösztársadalmi problémákat meg lehet ragadni. Ez megváltozott a 20. század utolsó két évtizedében. „A falu már nem sűrítette magában, mint cseppben a tengert a magyar társadalom valamennyi problémáját” (T. Kiss 2007, 77). A falukutató táborokon túl születtek az 1990-es években módszertanilag igen kimunkált és sikeresen megvalósított kutatások, melyek többnyire a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja munkatársainak nevéhez fűződnek. A szerző szükségesnek látja e kutatók közül a teljesség igénye nélkül kiemelni Csatári Bálintot, Gáspár Gabriellát, Kovács Katalint, Kovács Terézt, Kovács Imrét és Pálné Kovács Ilonát.

A vidékkel és vidékfejlesztéssel foglalkozó szakirodalmat tanulmányozva megállapítható, hogy a vidékfejlesztés nem más, mint a helyi gazdaság és társadalom fejlesztése. Mindennek feltárási módszerét a falukutatás kelléktárából kölcsönözte a szakma.

A szerző a vidékfejlesztés lehetőségeit – a falukutatókhoz hasonló lelkesedéssel – a helyi társadalom fejlesztésében látja. A szerző a kutatás fő hangsúlyát a puha tényezők vizsgálatára és azoknak a helyi társadalom fejlesztésében betöltött szerepére helyezi.

5.2 A társadalmi és puha tényezők szerepe a falvakban

A tanulmány a következő puha tényezőket vizsgálja: társadalmi tőke, együttműködés, habitus és motiváció. A puha tényezők összetevőinek fontosságát sokan tárgyalták, de többnyire azt vizsgálták, hogy ezen tényezők hogyan segítik egy-egy személy boldogulását, és nem azt, hogy miként támogatják a helyi társadalmat, illetve közösséget. Jelen kutatás a helyi társadalomban meghatározó szerepet betöltő egyének azon személyiségi és viselkedési tényezőit vizsgálja, melyek kihathatnak/kihatnak a helyi társadalomra.

A vizsgált társadalmi puha tényezők nem fedik le a létező összes puha tényezőt. A szerző csupán szemléltetni kívánja, hogy a bizalomnak, normának, közösségképző erőnek, együttműködésnek, azonos habitusnak és az erős motivációnak milyen nagy szerepe van egy falu életében, esetleges sikerességében. E tényezők segítenek abban, hogy olyan közösségek jöjjenek létre, amelyek képesek arra, hogy például egyes vidéki térségekből gyengítsék az elvándorlást. A migráció gyakran társadalmi erózióval jár együtt, ahogy ez megfigyelhető például az ormánsági falvakban is.

A puha tényezők figyelembe vétele során a tanulmány megállapítja, hogy egy adott településen nem elegendő csupán az intézményi, infrastrukturális és gazdasági fejlesztés, hanem a közösség fejlődéséért is mindent meg kell tenni az adott település sikeressége érdekében. A falusi közösségbe való befektetés sok más befektetéshez hasonlóan megtérül, hiszen a közösség nevelő ereje és szolidaritása jelentős gazdasági erőt jelenthet.

5.3 A három falu bemutatása

A három falu kiválasztásánál az elsődleges szempont az volt, hogy a kutatási területek Baranya megyében helyezkedjenek el. A kiválasztásnál felmerült számos további aspektus között fontossági sorrendet kellett fölállítani. Hogy az összehasonlítás elvégezhető legyen a legfontosabb három szempont (1) a falvak lélekszámának, (2) infrastrukturális ellátottságának, (3) gazdasági és a társadalmi mutatóinak hasonlósága volt. A kiválasztott falvak (Bükkösd, Himesháza, Szalánta) megfelelnek a felsorolt mutatókban kifejezhető fontossági szempontoknak, de földrajzi adottságaik szükségszerűen eltérnek egymástól (kiváltképp Bükkösd Himesházától és Szalántától), ahogy az az *1. ábrán* is látható.

A három falu vizsgálata alapján megállapítható, hogy az azonosságok ellenére a települések különbözhetnek egymástól a helyi társadalmat alkotó közösségek, gazdasági

szervezetek és intézmények tekintetében, aminek háttérében számszerűen nem mindig kifejezhető adottságok állnak.

1. ábra: A három falu elhelyezkedése

Forrás: <http://www.baranyatour.hu/index.php?p=terkepek> (2009. július 14.)

1. táblázat: A vizsgált három falu fontosabb adatainak összefoglalása

<i>Település</i>	<i>Bükkösd</i>	<i>Himesháza</i>	<i>Szalánta</i>
Lakónépessége (fő) 2007-ben	1179	1144	1240
Népsűrűsége/km ²	42,8	69,6	67,4
Munkanélküliségi ráta a teljes népesség körében (%)	6	6	5
Inaktív kereső a teljes népesség körében (%)	36	40	34
Foglalkoztatott a teljes népesség körében (%)	29	32	33
Foglalkoztatottak köréből helyben foglalkoztatottak (%)	42	62	73
Pécstől való távolsága km-ben kifejezve	20	40	14
Korfája	Országos tendenciát mutat	Öregedő tendencia	Országos tendenciát mutat
Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a teljes népességhez viszonyítva (%)	4	4	4
Legnagyobb számú kisebbsége	Cigány	Német	Horvát
Vallása	Római katolikus	Római katolikus	Római katolikus
Részei (önálló falvak voltak)	Bükkösd, Gorica Megyefa	Himesháza	Németi, Szalánta (az utóbbin belül Eszterágpusztá)

Forrás: Saját szerkesztés

A vizsgált három falu társadalomtörténete eltér egymástól. Bükkösd lakosságának megélhetése több száz éven keresztül a helyi uradalomhoz kötődött, ez függőségi viszony kialakulásához vezetett, és az önállósággal kapcsolatos vágyakat is elnyomta. Más a helyzet Himesháza és Szalánta esetében, ahol többnyire gazdák (parasztok) alkották a helyi társadalmat, akik önállóan működtették a gazdaságukat. A helyi társadalmak formálódását nagyban befolyásolta a falvak lakossága által megélt közös sors, megpróbáltatások.

Bükkösd társadalmának történelmében az elmúlt száz évben nem észlelhető konkrét töréspont, amely rányomta volna bélyegét a helyi társadalomra. Az elmúlt közel negyven évben lassú és nehezen visszafordítható társadalmi átalakulás figyelhető meg. A népességsökkenés, elvándorlás mellett (1970 és 2007 között 700 fővel csökkent a lakosság) a társadalom etnikai összetétele is változott, mely negatívan érinti a helyi oktatási intézményeket és ezáltal a társadalmat.

Himesháza jelenlegi társadalmi életében, kooperációs képességében, kialakult normáiban, habitusában megjelenik az a társadalomtörténeti törés, amely kitelepítésekkel (a lakásból vagy az országból), betelepítésekkel és munkatáborokba való elhurcoltatásokkal járt együtt. Az 1945-ben végbement folyamatok a helyi társadalom átalakulását idézték elő, de a társadalmat látszólag gyengítő folyamatok éppen hogy megerősítették a közösségen belüli szolidaritást,

együttműködést és bizalmat. A közösség szolidaritása a jelen társadalomban is megfigyelhető, alapja egy erős tősgyökeres közösségi mag, amely képes véleményt formálni és a betelepülőket integrálni a helyi társadalomba.

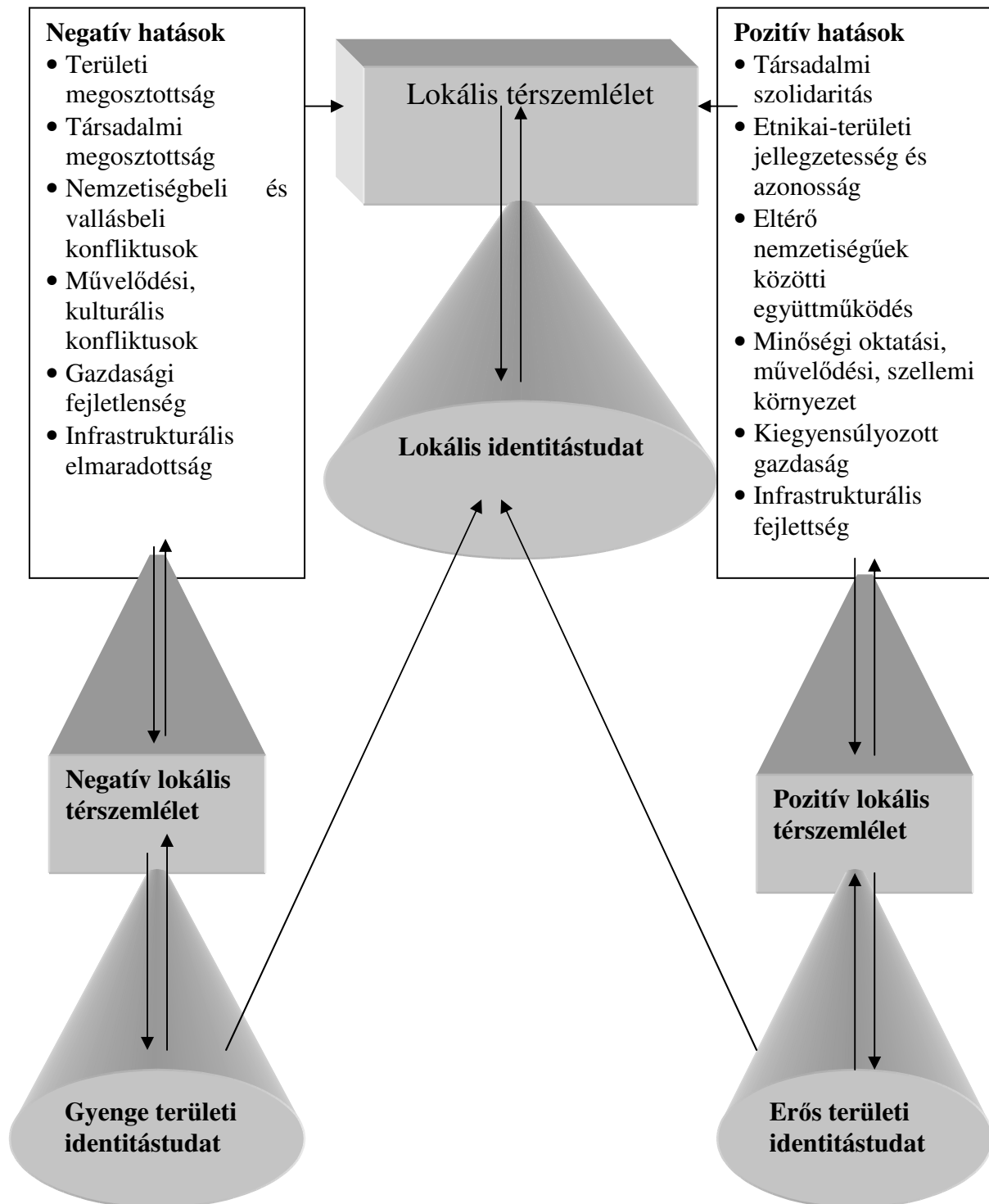
Szalánta település életében nem jelenik meg társadalmi töréspont, a település demográfiai alakulására is egyenletes fejlődés jellemző. Ez köszönhető a helyi foglalkoztatásnak, az azonos etnikai összetételnek, mely ugyan napjainkban átalakulóban van (az 1970-es évek óta). Pécs város közelsége jelentős befolyással bír a falu életére, ennek ellenére a településnek sikerült megőriznie falusias jellegét.

A tanulmány a három falu esetében a statisztikai, számszerűsíthető adatok ismertetése mellett olyan helyi térszemléleteket is be kíván mutatni, melyek jelentősen meghatározzák a helyi társadalom helyzetét. A szerző meggyőződése szerint egy terület, illetve település fejlődésének fő vonásait az határozza meg, hogy az adott lakosság milyen társadalmi és gazdasági jellemzőkkel ruházza fel a települést, továbbá hogyan hasznosítja ezen tulajdonságait. A települések a lakosságuk tevékenysége és habitusa révén kapják a funkcionális tartalmukat.

5.4 A térszemlélet és az identitástudat kapcsolata

A helyi lakosság térre vonatkozó információi és térhez való viszonyulása sokban függ a személyközi kapcsolatoktól. A szerző meglátása szerint a térszemlélet és az identitástudat között szoros viszony figyelhető meg; egy adott falu identitástudata a különböző hatások során alakul ki, melyet nem kizárólag a társadalmi és gazdasági tényezők befolyásolnak, hanem maga az adott terület térszemlélete is. Két hatáshalmaz (pozitív–negatív) jelenik meg a *2. ábrán*, melyek együttesen, de külön-külön is hatást gyakorolnak a térre és a helyiek településbeli azonosulására, azaz a helyi identitástudatra, melynek erős meglétében az egyének képesek a falu, illetve a közösség érdekében áldozatokat vállalni. Romboló hatással lehetnek egy adott falu helyi társadalmára és annak identitására mindazon külső döntések, átalakítások, melyek a helyi társadalom akarata és tudta nélkül történnek.

2. ábra: Falvak lokális térszemléletének és identitástudatának kapcsolata

Forrás: Saját szerkesztés

5.5 A helyi társadalmak szerepének feltárása a falvak sikerességében

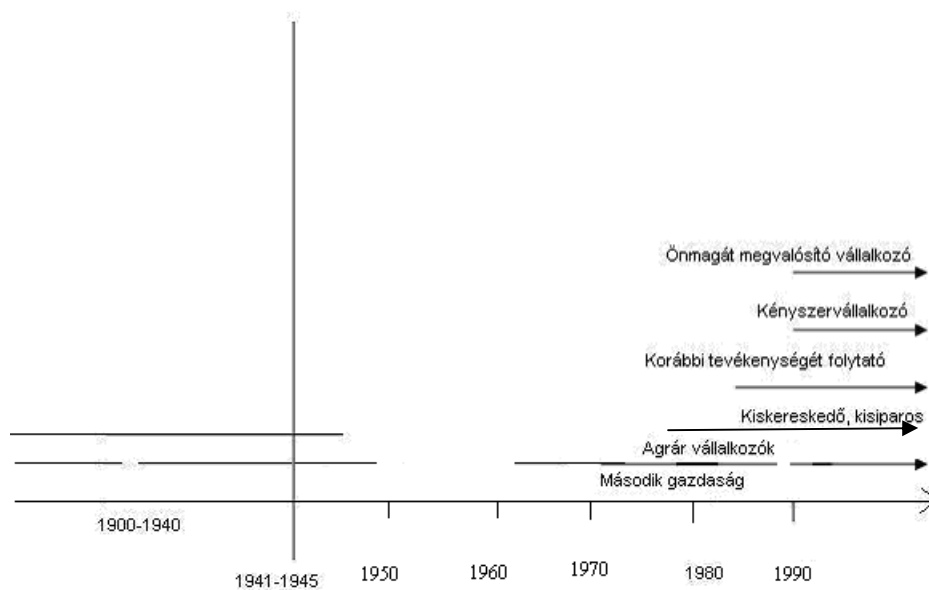
A falvak rövid bemutatása és a térszemlélet identitásmeghatározó szerepének ismertetése után a vidékfejlesztés szempontjából lényeges kérdésre kíván választ adni a tanulmány: Mi szükséges a falvak sikerességéhez? A tanulmány a sikeresség egyik fontos tényezőjét a helyi gazdaságban, ezen belül is a vállalkozásokban látja.

A vállalkozók szerepe a falvak sikerességében

A vállalkozókkal készített interjúk (Bükkösdön 10, Himezházán és Szalántán 7-7 vállalkozóval) és Berger (1998) alapján a szerző úgy érzi, hogy a vállalkozások kulturális és egyéni megközelítését érdemes figyelembe venni. A helyi társadalom kultúrája ugyanis hat a vállalkozásokra, a vállalkozók pedig egyéni adottságaikkal hatnak a helyi közösségre.

A szerző feltételezése szerint a társadalmi törések megjelennek a vállalkozások fejlődésében is. A három vizsgált falu eredményei során a szerző különböző vállalkozótípusokat – önmagát megvalósító, kényszervállalkozó, korábbi tevékenységét folytató, kiskereskedő, kisiparos és agrárvállalkozó – tüntet fel, melyek fejlődési és törésvonalait a 20. század időtengelye mentén helyezi el. A vizsgált falvak életében a II. világháború jelent lényeges töréspontot, mely a vállalkozások fejlődésében is megjelenik (3. ábra).

3. ábra: Vállalkozások társadalmi átmenete

Forrás: Saját szerkesztés

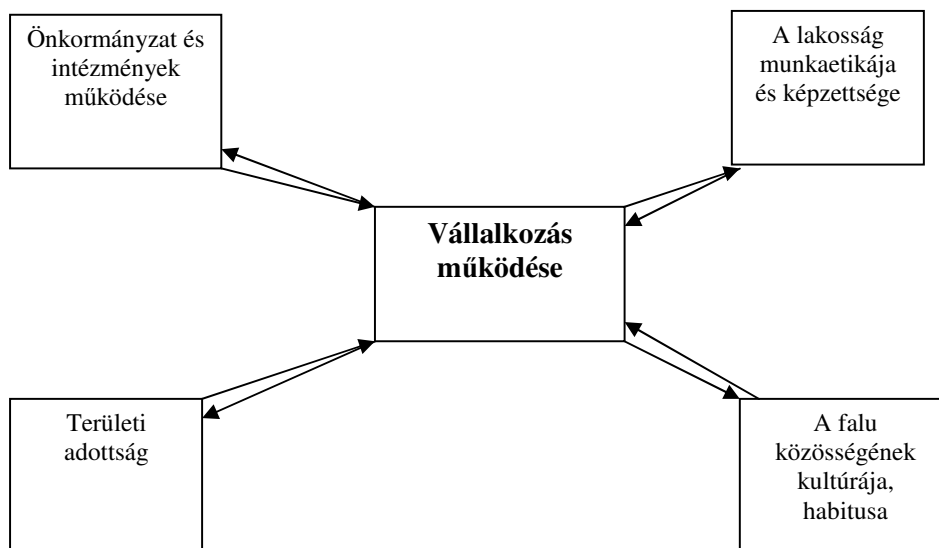
A társadalmi tényezők mellett a vállalkozók elemzésénél nagy hangsúlyt kapnak az egyéni adottságok. Ilyen a vállalkozói habitus, motiváció, kapcsolatháló, kapcsolati tőke és a vállalkozói jövőorientáltság. E tulajdonságokat Max, Weber (1987) és Talcott, Parsons (1951) cselekvéstípusai szerint osztályozta a tanulmány.

A vállalkozók cselekvéstípus szerinti elemzése során a szerző arra a megállapításra jutott, hogy a vállalkozók egyes kategóriákban (célracionális, értékracionális stb.) hasonlóan kivitelezik a cselekvéseiket, mivel vállalkozásaikat hasonló kulturális körülmények között hozták létre és működtetik. A habitusnak ebben van szerepe, hiszen a vizsgált vállalkozók a cselekvéstípusuknak megfelelően alakították ki és működtetik vállalkozásukat.

A vállalkozók további elemzése arra mutatott rá, hogy a cselekvés típusa és a vállalkozási szemlélet szoros kapcsolatban áll egymással. A vizsgálat alapján az is megállapítható, hogy a vállalkozás működésére kihat, hogy milyen társadalmi és élethelyzet folyamán alakult ki. Egy kényszervállalkozó irányítási szemlélete alapvetően különbözik egy önmegvalósítás céljából létrehozott vállalkozástól. E gondolatot tovább folytatva, a helyi társadalom számára sem lényegtelen, hogy az adott vállalkozások milyen indíttatásból jöttek létre.

A vállalkozások működésének a vidéki térségekben meghatározó szerepe van, függetlenül attól, hogy a vállalkozó csupán önfoglalkoztató, vagy több személyt alkalmaz.

4. ábra: Vállalkozás és a helyi társadalom kapcsolata

Forrás: Saját szerkesztés

A szerző szükségesnek látja a falvak szempontjából annak felismerését, hogy a helyi vállalkozóknak nélkülözhetetlen szerepük van a település fejlődésében. Továbbá, hogy a vállalatok működését jelentősen befolyásolják a helyi tényezők, nevezetesen az önkormányzat

intézményeinek működése, a helyi közösség adottságai és a falu területbeli lehetőségei (4. ábra és 2. táblázat).

Önkormányzat és az intézmények	Munkavállaló	Falu közösségének kultúrája, habitusa	Területi adottság	Vállalkozás működése
<ul style="list-style-type: none"> • anyagi és erkölcsi támogatás • érdek-képviselése • gyors ügyintézés • kommunikációs fórum biztosítása • közbiztonság 	<ul style="list-style-type: none"> • munkaerő • megfelelő képzettség • munka-etika • hely-ismeret • helyi fogyasztás 	<ul style="list-style-type: none"> • közösségi kapcsolat • helyi identitás • ötletek • társadalmi kontroll • szolidaritás 	<ul style="list-style-type: none"> • telephely • infrastruktúra • település arculata 	<ul style="list-style-type: none"> • munkahely • helyi adó • önkéntes adakozás • szolgáltatás • társadalmi és környezeti felelősség • népesség-megtartó erő • intézmény-fejlesztő erő

2. táblázat: Vállalkozás és a helyi társadalom egymásra hatása

Forrás: Saját szerkesztés

5.6 A polgármester és a helyi intézmények szerepe a falvak életében

A falvak sikerének, illetve fejlődésének másik tényezőjét a szerző a helyi intézményekben látja. Egy falu életében meghatározó szerepet tölt be a polgármester. Az önkormányzat és a falu eredményes működésében nagy szerepe van annak, hogy ki milyen indíttatásból kerül polgármesteri pozícióba. A falvaknak olyan vezetőkre van szükségük, akik a lakossággal konszenzust kereső demokratikus elveket vallanak és gyakorolnak. Fontos, hogy a polgármesterek ne kívülről várják a falu fejlesztését, hanem a lakosságot képesek legyenek arra ösztönözni, hogy szerepet vállaljanak a falu sikeressé tételében.

A helyi intézményeknek lágy (közös értékek, a személyzet objektív és szubjektív jellemzői) és kemény (stratégiák, struktúrák, rendszerek) komponensei meghatározzák a falvak fejlődést. A vizsgált falvak esetében a lágy komponensek nagyobb befolyásoló hatást fejtenek ki a település sikerességére.

3. táblázat: A vizsgált községek önkormányzatainak költségvetési bevételei 2005-ben ezer Ft-ban kifejezve

Önkormányzatok 2005	Bevételek (adatok ezer Ft-ban)						
	Összes bevétel	Saját folyó bevételek		Átengedett bevételek		Felhalmozási és tőkejellegű bevételek	Hitel- bevételek
		Összes	Ebből: helyi adók	Összes	Ebből: SZJA		
Bükkösd	292581	27116	7529	74527	71055	3453	0
Himesháza	218259	22664	3062	59221	52905	4425	0
Szalánta	264510	18792	6252	62532	56837	357	0

Forrás: Saját szerkesztés a www.kozinfo.hu alapján

A szerző megállapítása szerint az összbevételek mértéke nincs összefüggésben a helyi társadalom puha tényezőivel. Jelen esetben azon falu rendelkezik erős helyi társadalommal, ahol a bevételek a legalacsonyabbak.

A szerző meggyőződése, hogy egy falu intézményeinek működtetésében kiemelt szerepe van a megfelelő szakemberek kiválasztása mellett annak is, hogy az intézmények alkalmazottai helyiek legyenek. Ez nemcsak azért fontos, mert a helyiek nagyobb felelősséget éreznek a saját falujukkal szemben, hanem azért is, mert így a település munkahelyet biztosít a megtartó és közösségformáló erővel bíró értelmiségi réteg számára is.

Az intézményeknek és a helyben alkalmazottaknak népességmegtartó szerepük van. A falu többszörösen is profitál abban az esetben, ha tevékenységük ellátásához megfelelő szaktudással, elhivatottsággal és a helyi társadalom iránti felelősségérzettel rendelkeznek.

5.7 A társadalmi tőke szerepe a falvak életében

A helyi társadalom és ezen belül a közösség puha tényezői a harmadik összetevő, mely a falvak sikerességét meghatározza. Ilyen puha tényező a társadalmi tőke (bizalom, norma, közösségképző erő), együttműködés, habitus és motiváltság.

A szerző első lépésben azt vizsgálta meg, hogy a három falu rendelkezik-e közösséggel a coheni feltételek értelmében. Antony Cohen (1985) szerint négy feltételnek kell teljesülnie a közösség kialakulásához. Ezek a következők:

1. Társadalmi tér, illetve lokalitás. Területi közösségről akkor beszélünk, ha az emberek a közösségüket egyfajta geográfiai entitásban – „helybéliségnek”, az „idevalóságban” – élik meg.

2. Érdekek, issue-k, identitások, melyek személyeket arra ösztönöznek, hogy csoporttá formálódjanak. A közösséget azonos érdekek határozzák meg (vallás, etnikai azonosság stb.), melyek identitáspolitikát alakítanak ki.
3. A közösség tagjai között társadalmi interakciók zajlanak.
4. A közösség feltétele, hogy önmagát kollektív társadalmi cselekvések folyamatában azonosítsa. A közösség hely, csoport és idea gyújtópontjában áll, s tagjait a kultúrájuk vitalitásába vetett hit, illetve várakozásaik tartják össze. A közösségek e tekintetben szimbolikusak.

Ezeket a feltételeket Bükkösd és Szalánta nem teljesíti, ami a társadalmi és területi megosztottsággal magyarázható. Himesháza közösségei egy egységes helyi társadalomba integrálódnak. Itt nem figyelhető meg társadalmi megosztottság.

A közösségi lét erőssége megjelenik a helyiek társadalmi tőkéjében is. A vizsgált falvaknál felfedezhető, hogy ott, ahol gyenge normarendszer, bizalom van, a közösség kialakulására és fennmaradására sincs esély. Fontos, hogy a társadalom tagjai képesek legyenek együttműködni közös célok érdekében. A megosztott társadalom számára nehézséget jelent közös célokat kialakítani, és még nehezebb ezeket elérni. Az együttműködés létrejötténél fontos tényező a helyi társadalom egyéneinek hasonló habitusa, mely a viselkedésbeli egyöntetűséget magyarázza.

A habitus olyan egyéneknél hasonló, akik hasonló kulturális feltételek között szocializálódtak.

5.8 A három falu etnikai kultúrája

A negyedik tényező, mely a szerző szerint a falvak sikerességében meghatározó lehet: a kultúra. A szerző fontosnak látja a kultúra szerepének hangsúlyozását a gazdaságfejlesztésben, a területi és települési különbségek növekedésében. Jól ismert, hogy a kultúra jellemzői emberi tényezőkön keresztül nyilvánulnak meg. Sokak számára elfogadott tény, hogy egyes etnikumok által lakott vidékek fejlettebbek, illetve fejletlenebbek, mint más területek. Fejlettségi szempontból ilyen például Magyarországon a dél-dunántúli németység által lakott vidék. Jól ismert viszont, hogy a válságtérségek, -falvak etnikai összetételében a cigány lakosság van többségben. Ezen fejlettségek és fejletlenségek a falu arculatán túl gazdasági mutatókkal is igazolhatók. A vizsgált három falu más-más etnikumi összetétellel rendelkezik. Bükkösd magyarok és cigányok, Himesháza németek és magyarok, Szalánta

horvátok, magyarok és cigányok lakta település. Ezen falvaknál a számszerű adatok tekintetében nem lehet nagy eltéréseket kimutatni, a települések inkább a közösséget jellemző vonásokban különböznek egymástól.

5.9 A falusi társadalom főbb jellemzői

A szerző célszerűnek látja összefoglalni a falusi társadalom főbb jellemzőit a három vizsgált település bemutatására. A falusi társadalom jellemzőinek figyelembe vételével könnyebben megállapíthatók a falvak sikerességéhez hozzájáruló tényezők (4. táblázat).

4. táblázat: A falusi társadalom együttélésének főbb jellemzői a három vizsgált településen

A vidéki társadalom jellemzői	Ideális eset	Bükkösd	Himesháza	Szalánta
1. Szoros közösségi kapcsolat a coheni feltételek alapján, mely egységes helyi társadalmat hoz létre.	Több kisebb közösség, mely színes, de egységes társadalmat alakít ki.	Több kisebb egymással szemben álló közösség. A helyi társadalom egységességének hiánya.	Több kisebb közösség, mely egységes társadalmat hoz létre.	Egymás mellett működő közösségek, melyek nem képesek egységet létrehozni.
2. Többszörös szerepvizonyok, azaz egy társadalmi szereplő több funkcióban vesz részt. Ezek gazdagítják a helyi kapcsolatokat, közösségeket.	Például a helyi pedagógus, intézményvezetők, vállalkozók nemcsak a feladatukat végzik, hanem a falu életében is különböző feladatokat látnak el.	Többszörös viszony	Többszörös viszony	Többszörös viszony (mely változóban van, vagy kezd eltűnni)
3. Munkamegosztás: mindenki képessége szerint tölti be feladatát, mert a helyi társadalom jól ismeri a helyi embereket.	A megfelelő végzettséggel, képességgel bíró, legalkalmasabb egyén kerül az adott pozícióba.	Többszörre nem helyi személyek töltik be az önkormányzat által biztosított munkahelyeket. Így a végzettség fontosabb szerepet kap a képességnél.	Helyi egyének végzettségük és képességük szerint látják el feladatukat.	A legalkalmasabb egyén látja el az adott feladatot. Nem követelmény a helyi társadalom részéről, hogy a képesség mellett az egyén helyi is legyen.

A vidéki társadalom jellemzői	Ideális eset	Bükkösd	Himesháza	Szalánta
4. <i>Erős társadalmi szolidaritás</i>	A helyi társadalom szolidáris a helyi egyénekekkel szemben	Gyenge szolidaritás	Erős szolidaritás	Gyenge szolidaritás
5. <i>Azonos habitus, kultúra</i> akkor is, ha az adott falu lakosságának etnikuma különböző.	Hasonló gondolkodás és szemlélet, mely megkönnyíti az együttműködést.	Különböző habitus, kultúra, mely konfliktust gerjeszt.	Azonos habitus, kultúra és az etnikai összetartozás erőssége segíti a falu sikeres működését.	Több eltérő habitus, kultúra. A különböző habitusokon belül hasonló kultúra és etnikum figyelhető meg.
6. <i>A helyi társadalom által kialakított és elfogadott normák</i>	Mindenki által ismert és elfogadott normák	Gyenge normarendszer	Mindenki ismeri és magának érzi a helyi normákat.	Több norma van, és nem alakult ki az egység. A betelepülők küszködnek a számukra új normákkal.
7. <i>Erős lokális identitástudat</i>	Népességmegtartó ereje van az identitástudatnak.	Nincs népességmegtartó ereje, mivel nincs egységes identitás.	Egységes identitástudat van, mely elősegíti a falu sikeres működését.	Több külön-külön erős identitástudat van.

Forrás: Saját szerkesztés

6. Következtetések és az eredmények összefoglalása

6.1 A kiinduló hipotézisek elfogadása, illetve elvetése

A kutatás kezdetén a szerző hat hipotézist fogalmazott meg, melyeket a vizsgálat befejeztével kívánatos felülvizsgálni.

1. A falvak örökölt adottságainak fontos szerepe van, de önmagában ez még nem elégséges a falvak sikerességéhez. A kooperációval jellemezhető helyi társadalmaknak erősebb az érdekérvényesítő képességük, továbbá kisebb a lokális és a társadalmi megosztottságuk. Amennyiben egy falu erős közösséggel rendelkezik, amely az érdekeit megfelelően tudja

artikulálni és érvényesíteni, abban az esetben a település infrastrukturális problémái megoldottá válhatnak.

2. A vállalkozók és intézményvezetők habitusa és motivációja, illetve a lakosság humántényezője nagyban kihat a falu sikerességére. A polgármesternek kiemelt szerepe van a falu fejlesztésében. Az ő munkája mellett kedvező, ha kitermelődik egy véleményformáló, mintaadó réteg is, valamint ez kiegészül a lakosság együttműködő attitűdjével. A vizsgálatok alapján megállapítható, hogy hasonló habitussal rendelkező intézményvezetők és vállalkozók könnyebben tudnak együttműködni, előmozdítva ezzel a település fejlődését.
3. A virágzó közösségi élet nem képes minden típusú hátrányos adottságot kompenzálni. Ha egy falu hátrányos adottságai a lakosság életminőségét gyengítik, akkor az aktív közösségi élet népszerűségmegtartó ereje is gyengül. A közösségi élet népszerűségmegtartó erejét infrastrukturálisan, környezetileg és gazdaságilag a lakosság igényei számára kielégítő feltételek között tudja érvényesíteni.
4. A kultúrának, etnikumnak nagy szerepe van a falvak sikerességében. Többnyire nem az a meghatározó, hogy milyen etnikumú az adott falu lakossága, hanem inkább az, hogy mennyire képes egységet létrehozni, valamint milyen normákat közvetít a helyi társadalom felé.
5. A falvakban előforduló konfliktusok a fejlődés legnagyobb akadályai közé sorolhatók. Egy adott falu konfliktusai gátolni képesek a település társadalmi-gazdasági fejlődését.
6. A mentális térképen nem minden esetben jelenik meg teljességben egy adott falu valós képe, ennek ellenére hordoz magán jellegzetes és egyedi társadalmi jellemzőket.

A kutatás kezdetén megfogalmazott hat hipotézisből négyet elfogad a szerző, melyek a vizsgálat során többszörösen is bizonyítva lettek. A harmadik és hatodik hipotézist jelenlegi formájukban csak módosításokkal tudja elfogadni a szerző.

6.2 A kutatás legfontosabb új és újszerű eredményei

A kutatás egyik legfontosabb *újszerű eredményének* tekinthető a kapcsolódó szakirodalom adott kutatási szemlélethez illeszkedő szűrése, strukturált bemutatása, és az abban közölt kutatási tapasztalatok, szemléletek szintézise.

A szakirodalom bemutatása során a szerző arra a *második új eredményre* jutott, hogy Magyarország nagy közösségkutatási múlttal és jelennel rendelkezik, amit a falukutatók

munkái alapoztak meg a vidéki társadalom és közösség szerkezetének és helyzetének vizsgálatával. Ezzel az eredménnyel a szerző hozzá kíván járulni azon tévhit eloszlatásához, mely szerint magyarországi közösségvizsgálat nem létezik.

A *harmadik új eredmény* a sikeres falu fogalmának definiálása, mely az összegyűjtött és többféle szempontból csoportosított szakirodalom megismerése alapján, valamint a szerző kutatási tapasztalatának segítségével született meg. Egy falut a szerző abban az esetben tekint sikeresnek, amennyiben a helyi társadalom életminősége jó, gazdasági helyzete biztonságos, továbbá a helyi közösségnek integráló és megtartó ereje van.

A helyi társadalmak „mélyfúrás” típusú elemzését a szerző fontosnak és hiánypótlónak tekinti, mind a vidékfejlesztés, mind a helyi társadalmakkal foglalkozó szakma szempontjából. Ezen empirikus kutatás segítségével számos *új és újszerű eredmény* megfogalmazását teszi lehetővé a disszertáció:

1. A vidékfejlesztéssel foglalkozó kutatók körében is vita folyik még arról, hogy milyen tényezők szükségesek a sikeres falvak létrejöttéhez. A szerző ehhez a vitához szeretne hozzájárulni azzal, hogy kísérletet tesz a sikeres falu társadalmi feltételeinek rendszerezésére, összefoglalására (5. ábra).

5. ábra: Sikeres falu kialakulásához szükséges helyi társadalmi feltételek

Forrás: Saját szerkesztés

2. A falusi társadalom főbb jellemzőinek bemutatása a három vizsgált településen (*lásd. 4. táblázat*) bizonyította a kutatás során felhasznált módszerek alkalmazhatóságát a településvizsgálat terén. A módszer hasznosságát és szükségszerűségét alátámasztja, hogy a társadalmi tényezők alaposabb megismerésével nagyobb lehetőség nyílik a falvak fejlesztésére és sikeresebbé tételére.
3. Térség szemlélettel foglalkozó szakemberek a mentális térképezés módszerét feltáró jelleggel használták. A kutatás során bizonyítást nyert, hogy e módszer alkalmas a feltáró jelleggel túl magyarázatot is adni több társadalmi, közösségi kérdésre. A mentális térképek elemzésekor a három vizsgált falu esetében a fejlődésére gyakorolt hatások, valamint a térszemlélet és a helyi identitás kölcsönössége jelenik meg.
4. Igazolta a szerző, hogy a vállalkozóknak és a helyi társadalomnak kölcsönös egymásra hatása mutatható ki a vizsgált falvakban. A vállalkozók meghatározzák a falu fejlődését. A társadalmi feltételek pedig befolyásolják a vállalkozások kialakulását és működését.

Összességében a disszertáció hét új, újszerű eredményt mutat be, melyből három eredmény a szakirodalom tanulmányozása, feldolgozása és rendszerezése során forrt ki. A tanulmány további újszerű eredményei az empirikus kutatás általános érvényű következtetései.

6.3 Az értekezés eredményeinek hasznosíthatósága

Jelen kutatás, bár csupán három falu vizsgálatán alapszik, mégis figyelemre érdemes eredményeket mutat fel.

- Ezen eredmények beépíthetőkké válhatnak a mai vidékhelyzet feltárásába és fejlesztésébe.
- Jobban ráirányíthatná a szakma figyelmét a vidéki társadalmak fejlesztő szerepének fontosságára.
- A szociológiai kutatási módszerek és a mentális térképezés (behaviorista térszemlélet) együttes használata eredményesen alkalmazható a vidéki térségek helyi társadalmának megismeréséhez.
- Végezetül a vidékfejlesztés iránt elkötelezettek számára új kutatási irányokat is sugallhatnak az értekezés során ismertett eredmények.

Jelen kutatás bizonyos területeken kielégítette a szerző kíváncsiságát, mégis óhatatlanul további kutatási kérdéseket, célkitűzéseket, irányokat fogalmaz meg főként saját maga, de mások számára is:

- Hogyan lehetne a helyi társadalmat motiválni a közösség és a település fejlődése érdekében?
- Egy-egy esettanulmány bemutatása sikeres vidéki helyi gazdaságfejlesztésről.
- Az összehasonlítás érdekében további hasonló nagyságú falvak megismerése.

A szerző témához kapcsolódó publikációi

Ludescher Gabriella (2006): Területi-társadalmi egyenlőtlenségek. In: Klausz Melinda (szerk.): *Tudás és versenyképesség pannon szemmel*. Pannon Gazdaságtudományi Konferencia tanulmánykötet I., Veszprém pp. 43–48.

Ludescher Gabriella (2006): A vállalkozói mentalitás szerepe egyes települések vagy térségek sikerességében. In: Pap Norbert (szerk.): *A Balatontól az Adriáig*. Pécs, Lomart, pp. 221–231.

Ludescher Gabriella (2007): Bükkösd lakosságának térszemlélete. *A Falu*, 22. évf. 1. sz. pp. 81–90.

Ludescher Gabriella (2007): Bükkösd lakosságának térszemlélete. In: Buday-Sántha Attila–Rácz Gábor (szerk.): *Évkönyv 2007*. PTE KTK, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs pp. 226–238.

Ludescher Gabriella (2007): Annotált bibliográfia: Puha tényezők a területfejlesztésben. In: László Mária – Bucher Eszter (szerk.), Pécs, Lomart, pp. 71–81.

Ludescher Gabriella (2006): Társadalmi tőke, mentalitás és motiváció szerepe a vidékfejlesztésben. In: *Csíkszeredai Konferencia 2006. 10. 14.* (kiadás alatt)

Ludescher Gabriella (2007): A vidékfejlesztés „puha” módszerei. In: Kovács Teréz (szerk.): *VII. Falukonferencia. A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 429–435.

Ludescher Gabriella (2008): Térbeli-társadalom egy kistelepülésen. *A Falu*, 2008. 23. évf. 2. sz. pp. 79–89.

Ludescher Gabriella (2008): Térbeli-társadalom Szalántán, In: Buday-Sántha Attila, Zemplényiné Bartha Júlia (szerk.): *PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola Évkönyv 2008*. Pécs, pp. 182–195.

Ludescher Gabriella (2008): A Pécsi Kistérség helyi identitástudata, egy kutatás tapasztalatai. In.: Buday-Sántha Attila, Hegyi Judit, Rácz Szilárd (szerk.): *Önkormányzatok gazdálkodása – helyi fejlesztés*. PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs, pp. 349–355.

Ludescher Gabriella (2008): Kistérség és Identitástudat. *Területfejlesztés és Innováció*, 2009. 3. évf. 3. sz. <http://balkancenter.ttk.pte.hu> (kiadás alatt)

Ludescher Gabriella (2008): A vállalkozói mentalitás és a helyi kapcsolatrendszerek Bükkösd példáján. In: László Mária–Bucher Eszter (szerk.): *A terület- és településfejlesztés*

társadalomföldrajzi megközelítésben. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézet, pp. 295–308.

Ludescher Gabriella (2009): Motivation, habit of the Hungarian small and medium sized entrepreneurs. In. *Megatrend–review. The international review of applied economics.* Belgrade, 2010. (kiadás alatt).

Ludescher Gabriella (2009): The role of the local communities in the success of the villages. In. *Romanian Review of Population Studies*, 2009. (kiadás alatt).

Ludescher Gabriella (2009): A társadalmak szerepe a falvak sikerességében. *A Falu*, 2009, 24. évf. 3. sz. (kiadás alatt).

A szerző témától eltérő publikációi

Pap Norbert–**Ludescher Gabriella** (2006): Innovációs projekt a terület- és településfejlesztési kérdésben és kutatásban. In. *Csíkszeredai Konferencia 2006. 10. 14.* (kiadás alatt)

Ludescher Gabriella (2006): Partiumi identitás. In. Reményi P.–Szebényi A. (szerk.): *V. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. A nagy terek politikai földrajza*, PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja pp. 426–432.

Ludescher Gabriella (2007): Recenzió: Benedek József Területfejlesztés és Regionális Fejlődés. *Tér és Társadalom*, 2007. 21. évf. 2. sz. pp. 147–149.

Ludescher Gabriella (2007): Innováció, mint szolgáltatás a szakirodalom tükrében. *Területfejlesztés és Innováció*, 2007. 1. évf. 2. sz. <http://balkancenter.ttk.pte.hu> pp. 9–13.

Ludescher Gabriella (2007): Pap Norbert: Kistérségfejlesztés. A kistérségfejlesztés elmélete és gyakorlata Magyarországon a rendszerváltás után. *Tér és Társadalom*, 2007. évf. 3. sz. pp. 219–221.

Ludescher Gabriella (2009): Kovács Teréz: Gazdaportrék. *Tér és Társadalom*, 2009. 23. évf. 1. sz. pp. 229–232.

Ludescher Gabriella (2009): Kovács Teréz: Gazdák a siker függvényében. *A Falu*, 2009. 24. évf. 1. sz. pp. 91–92.